

УДК 343.33

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.97>

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВОА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Коломієць Н.В.,

доктор юридичних наук, професор,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-5609-2651

Бровко А.В.,

здобувач вищої освіти,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Коломієць Н.В., Бровко А.В. Кримінально-правова характеристика військових кримінальних правопорушень.

У статті підкреслено, що тема військових кримінальних правопорушень надзвичайно актуальна в контексті порушень законності та дисципліни у військовій сфері. З урахуванням зміни геополітичного оточення, збільшення загроз нацбезпеці, поширення збройних конфліктів та воєнних дій, ці проблеми стають особливо важливими. Зазначено, що законодавство, яке встановлює відповідальність за військові правопорушення, має багато проблем у цій сфері, адже невирішеною залишається колізія між кримінальною та адміністративною відповідальністю військовослужбовців, немає чіткого визначення суб'єкта та об'єкта військових кримінальних правопорушень. Актуальність дослідження відкреслюється тим, що після повномасштабного вторгнення росії в Україну спостерігається тенденція поширення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень). Відповідно до статистики, протягом першого півріччя 2022 року їх кількість зросла з 1,6 тисячі у 2021 році до 6017 тисяч, що означає збільшення на 370%. Однак, кількість кримінальних проваджень, що були направлені до суду з обвинувальним актом, зросла лише на 22%. Ця статистика показує переважання таких кримінальних правопорушень, як: ст. 407 («Самовільне залишення військової частини або місця служби»), ст. 408 («Дезертирство») і ст. 402 («Непокора») Кримінального кодексу України. Протягом 2022 року їх було зафіксовано у загальній кількості 4350 в порівнянні з 71 у 2021 році. До суду було направлено 664 кримінальних проваджень [1]. Це свідчить про те, що законодавче регулювання в умовах військової агресії російської федерації, що становить загрозу для існування України як незалежної демократичної держави, має бути

спрямоване на подолання недоліків у нормативно-правових актах, що встановлюють юридичну відповідальність за військові правопорушення. У межах дослідження було встановлено ознаки військових кримінальних правопорушень та їх види за об'єктом посягання, проаналізовано суб'єктивні та об'єктивні ознаки кримінального складу цієї групи правопорушень, зокрема, акцентовано увагу на особливості складу окремих військових кримінальних правопорушень.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, родовий об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, ознаки військових кримінальних правопорушень.

Kolomiets N.V., Brovko A.V. Criminal-legal characteristics of military criminal offenses.

The article emphasizes that the topic of military criminal offenses is extremely relevant in the context of violations of legality and discipline in the military sphere. Taking into account the change in the geopolitical environment, the increase in threats to national security, the spread of armed conflicts and hostilities, these problems become especially important. It is noted that the legislation establishing liability for military offenses has many problems in this area, because the conflict between criminal and administrative liability of military personnel remains unresolved, there is no clear definition of the subject and object of military criminal offenses. The relevance of the study is emphasized by the fact that after the full-scale invasion of Russia in the Ukraine, there is a tendency to spread criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses). According to statistics, during the first half of 2022, their number increased from 1.6 thousand in 2021 to 6017 thousand, which means an increase of 370%. However, the number of criminal proceedings sent to court with an indictment increased by only 22%. These statistics show the prevalence of such criminal

offenses as: Art. 407 ("Unauthorized abandonment of a military unit or place of service"), Art. 408 ("Desertion") and Art. 402 ("Disobedience") of the Criminal Code of Ukraine. During 2022, a total of 4350 were recorded, compared to 71 in 2021. 664 criminal proceedings were sent to court [1]. This indicates that legislative regulation in the context of the military aggression of the Russian Federation, which poses a threat to the existence of Ukraine as an independent democratic state, should be aimed at overcoming shortcomings in regulations establishing legal responsibility for war offenses. Within the framework of the study, the signs of military criminal offenses and their types by the object of encroachment were established, the subjective and objective signs of the criminal composition of this group of offenses were analyzed, in particular, attention was focused on the peculiarities of the composition of individual military criminal offenses.

Key words: military criminal offenses, generic object, objective side, subject, subjective side, signs of military criminal offenses.

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність законодавчого регулювання в сфері військових кримінальних правопорушень, існують невирішені питання, пов'язані з кваліфікацією та відповідальністю за їх вчинення. Зокрема, наразі спостерігається наявність колізії між адміністративною та кримінальною відповідальністю військовослужбовців, адже одне і те саме суспільно-небезпечне діяння може бути передбачене водночас Кримінальним Кодексом України й Кодексом України про адміністративні правопорушення. Окрім цього, однією з основних проблем є неоднозначне визначення головних питань, що впливають на кваліфікацію цих кримінальних правопорушень, як-от невизначене коло суб'єктів таких правопорушень, а також питання пов'язанні з об'єктивною стороною даної категорії кримінальних правопорушень.

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну спостерігається значний приріст вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень). Зокрема, протягом першого півріччя 2022 року їх кількість зросла з 1,6 тисячі у 2021 році до 6017 тисяч, що становить збільшення на 370%. Однак кількість кримінальних проваджень, що були направлені до суду з обвинувальним актом, зросла лише на 22%. Цей приріст переважно стосується ст. 407 («Самовільне залишення військової частини або місця служби»), ст. 408 («Дезертирство») і ст. 402 («Непоко́ра») Кримінального кодексу України. Протягом 2022 року їх було зафіксовано у загальній кількості 4350 в порівнянні з 71 у 2021 році. До суду

було направлено 664 кримінальних проваджень [1].

Аналізуючи статистичні дані Офісу Генерального прокурора можемо вказати на актуальність даної категорії кримінальних правопорушень, враховуючи факт стрімкого зростання. Зокрема, у 2013 році було зафіксовано лише 369 випадків таких правопорушень [2], у 2020 році – 4055 [3; 4; 5]. Це свідчить про те, що законодавче регулювання в умовах військової агресії російської федерації, що становить загрозу для існування України як незалежної демократичної держави, має бути спрямоване на подолання недоліків у нормативно-правових актах, що встановлюють юридичну відповідальність за військові правопорушення. Разом з тим наведені дані наголошують на необхідності дослідження питань, пов'язаних з використанням статей розділу XIX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – ККУ).

Мета дослідження. Мета даної статті полягає у науковому дослідженні об'єктивних та суб'єктивних ознаках військових кримінальних правопорушень відповідно до норм законодавства України про кримінальну відповідальність, зокрема, кримінально-правовий аналіз правопорушень, які передбачені у розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України.

Стан опрацювання проблематики. Значна кількість наукових досліджень присвячені аспектам відповідальності за військові кримінальні правопорушення. Наприклад, у дисертації та ряді публікацій С.О. Харитонова розглядалися питання, пов'язані з поняттям, системою та проблемами кваліфікації військових злочинів. У дисертації В.А. Шершенькової було досліджено становлення та розвиток законодавства про військові злочини в Україні. Також звертали свою увагу на аналіз юридичних аспектів складів військових правопорушень в Україні, зокрема, на їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки такі українські науковці, як Г.В. Єпура, С.П. Кучевська, Ю.К. Кучеренко, М.І. Хавронюк, В.О. Миронова, М.М. Сенько та О.М. Броневицька.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, цілком доречно розпочинати кримінально-правове дослідження військових правопорушень зі дослідження поняття «Військове кримінальне правопорушення» [6]. Тож, поняття «військового кримінального правопорушення» базується на загальному тлумаченні кримінального правопорушення, визначеному в статті 11 Кримінального кодексу України. Крім того, воно включає ряд особливих характеристик, які визначені в статті 401 зазначеного кодексу. Саме поняття військового кримінального правопорушення закріплено в частині першій статті 401 ККУ. Згідно з яким, військовими кримінальними правопорушеннями визнаються

передбачені КК України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів [7]. Доцільно відзначити, що ознаками військових кримінальних правопорушень є: видовий об'єкт військового правопорушення - це встановлений законом порядок проходження або припинення військової служби; спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення –військовослужбовець, а також військовозобов'язаний під час проходження навчальних (або перевірочних) чи спеціальних зборів та кримінальна протиправність – визнання діяння військовим злочином лише за умови, що воно прямо передбачене в розділі XIX Особливої частини КК України [8, с. 917].

В доктрині кримінального права військові кримінальні правопорушення поділяють на відповідні види. Так, за об'єктом посягання - проти порядку підлеглості та військової честі (ст. 402–406); проти проходження військової служби (ст. 407–409) проти порядку користування військовим майном та його збереження (ст. 410–414); проти порядку експлуатації військової техніки (статті 415–417); проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (ст. 418–421); проти встановленого порядку збереження військової таємниці (ст. 422); військові посадові кримінальні правопорушення (ст. 423–426); проти порядку несення служби на полі бою та в районі військових дій (ст. 424–433) [7].

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України, є суспільні відносини, що складаються між державою, з однієї сторони, та особами, які проходять військову службу чи збори, з другої сторони, через не виконання обов'язків військової служби чи обов'язків, що покладаються на особу під час зборів [9, с. 109]. Родовий об'єкт військових кримінальних правопорушень визначає межу таких суспільно-небезпечних діянь та розмежовує їх від інших. Характер посягання на об'єкт військових кримінальних правопорушень визначає їхню особливості.

Визначивши особливості об'єкта військових кримінальних правопорушень, доцільно проаналізувати об'єктивну сторону складу військових кримінальних правопорушень. Об'єктивна сторона складу військових кримінальних правопорушень у багатьох випадках крім самого діяння потребує встановлення як наслідків, так і причинно-наслідкового зв'язку між діянням і наслідками. Ці ознаки для деяких правопорушень можуть виступати як ознаки основного складу, а для інших – як ознаки кваліфікованого скла-

ду кримінального правопорушення [9, с. 110]. Ряд військових кримінальних правопорушень характеризується такими ознаками як вчиненні в умовах воєнного стану, особливого періоду, в бойовій обстановці (ст. 407 КК України). Окрім того, об'єктивна сторона статті 432 КК України – мародерство, характеризується, серед іншого, такою ознакою, як місце вчинення, зокрема, місце вчинення такого суспільно-небезпечного діяння – поле бою.

Отже, аналіз об'єктивної сторони даної категорії кримінальних правопорушень вказує на те, що вона полягає у вчиненні суспільно-небезпечного діяння, що порушує встановлений порядок несення або проходження військової служби. У деяких випадках такі правопорушення можуть мати формальний склад, а в інших – матеріальний або усічений. Так, основний склад кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 402 ККУ – непокора, сформульовано як формальний. Відкрита відмова виконати наказ уже сама по собі підриває основи діяльності військових формувань і є суспільно небезпечною. А відмова виконати наказ начальника є порушенням основ, на яких ґрунтується діяльність військових формувань, і тому вважається суспільно небезпечною. Оскільки, одним з основних принципів управління Збройними Силами України є принцип єдиноначальності (ст. 28 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України), відповідно до якого, військовослужбовець (підлеглий) зобов'язаний беззастережно виконувати накази командирів (начальників), окрім випадків віддання явно злочинного наказу (ст. 30 Статуту внутрішньої служби) [11]. В той же час, стаття 403 КК України (невиконання наказу) має матеріальний склад, бо передбачає настання тяжких наслідків [9, с. 110].

Щодо суб'єктивної сторони, то вона характеризується, або умислом (ст. 402, ст. 404, ст. 406 КК України), або необережністю (ст. 403, ст. 412 КК України). В деяких військових кримінальних правопорушеннях обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мотив чи мета, якщо вони передбачені в статті особливої частини КК України. Зокрема, диспозиція статті 408 КК України – «Дезертирство» передбачає обов'язкове встановлення мети, а саме, ухилення від військової служби, а для кваліфікації дій особи за статтею 405 Кримінального кодексу України – «Погроза або насильство щодо начальника» необхідно встановити, що ці дії були спрямовані на тиск на начальника у зв'язку з його службовою діяльністю (мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони).

Досліджуючи норми Кримінального кодексу України, що стосуються військових правопорушень, приходимо до висновку, що суб'єкт даної категорії кримінальних правопорушень

– спеціальний. Щодо суб'єктів військових кримінальних правопорушень, то їх перелік окреслений у другій частині статті 401 КК України, де вказується, що військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом, несуть відповідальність за відповідними статтями XIX розділу Особливої частини Кодексу. Доречно відмітити, що в українському законодавстві є включення положень щодо можливості іноземців та осіб без громадянства проходити військову службу у Збройних Силах України на добровільній основі за контрактом – ч. 6 статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [10]. Крім того, відповідно до ч. 9 статті 1 цього ж Закону, іноземці та особи без громадянства, що проходять військову службу у Збройних Силах України згідно з вимогами закону, мають статус військовослужбовців. З цього варто констатувати, що в разі проходження ними військової служби у Збройних Силах України вони можуть бути суб'єктами військових кримінальних правопорушень.

Для норм розділу XIX Особливої частини ККУ характерною є наявність кваліфікуючих ознак військових кримінальних правопорушень. Вони впливають на кваліфікацію суспільно-небезпечного діяння і наявність їх складі правопорушення впливає на вид та розмір кримінального покарання. Як правило, з урахуванням наявності якоїсь із кваліфікуючих ознак кримінальна відповідальність передбачає суворіше покарання. У XIX Особливої частини ККУ кваліфікуючими ознаками є: зрив виконання бойового завдання, загибель людей, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження цінного військового майна, послаблення боєздатності підрозділу тощо. Та більш детально необхідно зупинитися саме на особливо кваліфікуючих ознаках, до них відносять вчинення протиправного діяння в умовах: вчинено групою осіб або спричинило тяжкі наслідки; особливо періоду, крім воєнного стану; воєнного стану чи в бойовій обстановці [7].

Важливо відзначити, що ККУ не дає визначення всім цим термінам. Наприклад, ККУ не надає визначення терміну «особливий період», але визначення цього поняття дається в Законі України «Про оборону України». Відповідно до положень цього закону (ст. 1) особливої період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихова-

ної мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [11].

До того ж, у лютому 2015 р. стаття 02 ККУ була доповнена приміткою, в якій міститься визначення бойової обстановки – це обстановка наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою [7].

Що стосується воєнного стану, то під нею варто розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [11; 12]. 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року. Тепер всі військові правопорушення, щодо яких передбачена ця кваліфікуюча ознака, вчиненні на сьогоднішній день, розглядаються з урахуванням воєнного стану.

Висновки. Міжнародний збройний конфлікт між РФ та Україною поставив на порядок денний багато викликів для системи всіх правоохоронних органів та судів, Збройних Сил України і т.д. Статистика військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану та посилення збройної агресії проти України сягнула великих показників, що вказує на негативну тенденцію недотримання військовослужбовцями своїх військових обов'язків. На жаль, наслідки військових кримінальних правопорушень впливають безпосередньо на можливість України забезпечити захист своїх законних територій та населення. Крім цього, на систему судових органів та органів досудового слідства лягло велике навантаження кримінальних та адміністративних проваджень щодо військових правопорушень.

Але передусім умови воєнного стану в Україні вказали на потребу вдосконалення кримінального законодавства держави щодо військових правопорушень. Наразі ми можемо побачити багато прогалин, що потребують термінового вирішення саме для правильної кваліфікації як кримінальних, так і адміністративних військових правопорушень. Та водночас можна підкреслити і те, що законодавство в оборонній та військовій сфері стрімко розвивається, а подолання вище окреслених проблем є одним із пріоритетних напрямків нашої держави, до реалізації якого залучаються також науковці, юристи-практики, правозахисні організації тощо. Тому наразі можна підкреслити, що у законодавстві активно вносяться зміни, держава намагається врегулювати та вдосконалити проблемні питання що пов'язані з кримінальними правопорушеннями проти встановленого порядку несення військової служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лихачов Р. Військові злочини: статистика. *Волонтерський рух «Адвокати ЗСУ»*. URL: <https://pravo-ua.com/crime/vijskovizlochyny-statystyka/> (дата звернення: 20.03.2024).
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.03.2024).
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.03.2024).
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.03.2024).
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gr.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.03.2024).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII : станом на 3 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 21.03.2024).
7. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.03.2024).
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. 1040 с.
9. Ободовський О.В. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 108–114.
10. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: затверджено Законом України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
11. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII : станом на 3 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 26.03.2024).
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 26.03.2024).